

dönüşü tekrar Troytsk'a gelip Amur mahallesinde faaliyetlerine başladı. Mahalleyi imar ederek medrese, imarethâne, mes-cid ve kütüphane yaptırdı; bir külliye oluş-turdu ve mahallenin adını Mâmûriyye'ye çevirdi. Troytsk kısa bir süre zarfında bir ilim merkezi haline geldi. Türk dünyası-nın birçok yerinden, özellikle Kazak ve Kırgız bölgelerinden yüzlerce talebe ve mü-rîd Resûliye Medresesi'ne ilim tahsili için akın etti. Zeynullah Resûlî öğretim süresi dört yıl ibtidâî, üç yıl rüşdiye ve dört yıl idâdî olmak üzere toplam on bir yıl olan bu medresede usûl-i cedîd metoduyla eğitim yapıyor, fen bilimleri ile dinî ilimleri birlik-te okutuyordu. İlim ve irşad faaliyetini öm-rünün sonuna kadar yoğun biçimde sür-dürdü. 2 Şubat 1917'de vefat ettiğinde arkasında Türk dünyasının her tarafından binlerce talebe ve mürid bıraktı. Zeynul-lah Resûlî'ye dair bilgiler onun hakkında yazılmış hal tercümelerine dayanmakta olup resmî belgelere ulaşılamamıştır. Rızâeddin Fahreddin, Resûlî'nin ölümünün ardından yazılan hal tercümelerini ve ga-zete yazılarını derleyip bir kitap halinde yayımlamıştır (*Şeyh Zeynullah Hazret'in Terceme-i Hâli*, Orenburg 1917). Rızâeddin bu kitabın girişinde Resûlî'ye dair bel-gelerin Rusya İçişleri Bakanlığı veya Oren-burg Valiliği Arşivi'nde bulunabileceğini, Diniye Nezâreti Arşivi'nin büyük bir kısmı telef olduğundan bazı şikâyetnâmeler dı-şında fazla bir şey bulunmadığını söyler.

Zeynullah Resûlî, bir ilim adamı ve ta-rikat şeyhi sıfatıyla Rusya müslümanları üzerinde derin iz bırakmış önemli bir şah-siyettir. Medresesinde yetişen öğrencileri imam, müderris ve muallim olarak Rus-ya'nın çeşitli bölgelerine göndererek eği-time büyük hizmette bulunmuştur. İdil-Ural bölgesinin yanı sıra Kazak ve Kırgız bölgelerinin en uzak yerlerinden bile her yıl 100'den fazla öğrenci Resûliye Med-resesi'ne gelip eğitim görmüştür. Keşşâf Tercümânî adlı bir yazar, ölümünün ardın-dan yazdığı bir gazete makalesinde onun Kazak-Kırgız halkının eski dinî inançların-dan, örf ve âdetlerinden gelen bazı an-la-yışlarının yerine İslâmî unsurları yerleştirdiğini ifade eder. Çeşitli istismarcılardan dolayı "ışanlık" (şeyhlik) müessesesine kar-şı çıkan veya tasavvufa hoş bakmayan ay-dın kesimin kanaatlerinin değişmesini sağ-layan Zeynullah Resûlî "reşid mürşid", "di-nî ilimlere vâkif bir âlim" unvanlarıyla anıl-mıştır. İşanlara hoş gözle bakmayan Zeki Velidi Togan bile ondan övgüyle söz et-mektedir. Resûlî, Nakşibendîliğin bütün

esaslarına riayet etmiş bir şeyh olmasına rağmen cehrî zikir uygulamasına da yer vermiştir. Müridlerinden Abdülâtilif Bay-gazioğlu müridlerin salı ve perşembe ak-şamı zikir halkası oluşturduklarını, sa-bahları da güneş doğuncaya kadar hatm-i hâcegân icra edildiğini, bu zikirler esna-sında bazan onar defa cehrî olarak tehîl zikirinin yapıldığını, yatsıdan sonra siyer ve şemâil okunduğunu söyler. Resûlî'nin ken-disinden tarikat dersi almaya gelen öğ-rencileri, "Sizin zikriniz derslerinizdir" di-yerek geri çevirdiği, yüksek mânevî tesi-riyle binlerce insanı başta içki olmak üze-re birçok kötü ve yanlış davranıştan vaz-geçirdiği nakledilmektedir. Âlimcan Barudî ve Rızâeddin Fahreddin gibi birçok Ta-tar-Başkırt âlimi onun müridleri arasın-dadır. 1880'li yıllardan 1917'ye kadar İdil-Ural bölgesinde ve Troytsk'ta meydana gelen sosyal ve kültürel olaylarda, özelli-kle eğitimde yenileşme hareketinde (usûl-i cedîd) Zeynullah Resûlî'nin doğrudan ve-ya dolaylı birçok katkısı olmuştur. Rusça öğrenmeye ve Rus okullarına gitmeye kar-şı çıkmamakla birlikte Ortodoksluğun, Rus dili ve kültürünün müslüman Türkler ara-sında yayılmasının önüne geçmeye çalış-mıştır. Onun Kazak ve Kırgızlar'a yönelik faaliyetlerine Ortodoks misyonerlerce pek hoş bakılmamış, hatta nefret hisleriyle kar-şılanmıştır. Zeynullah Resûlî usûl-i cedîd ile öğretime destek vermiş, 1895'te Gas-pıralı İsmail'e iki muallimini göndererek bu yeni usulü öğrenmelerini sağlamıştır. Bu-nu 1897'den itibaren kendi medresesinde uygulamaya başlamış, bu konuda maka-leler yazmıştır.

Zeynullah Resûlî'nin altı oğlundan en büyüğü halifesi konumundaki Abdurrah-man Resûlî babasının yerine bazı siyasi toplantılara katılmış, 1906'da III. Rusya Müslümanları Kongresi'nde on beş kişilik dinî komisyon üyeleri arasında yer almış, 1941'de Avrupa Rusyası ve Sibiryâ Müs-lümanları Dinî İşler İdaresi'ne müftü tayin edilmiştir. Diğer bir oğlu Hayrullah Efen-di, Medine'de bir Nakşibendî-Müceddidî şeyhine intisap etmiş, Kargalı'da imamlık ve müderrislik yapmıştır. İstanbul'da eği-tim gören Abdülkadir adlı oğlu Astrahan'da imamlık görevinde bulunmuş, öm-rünün sonuna doğru *Nauka i Reliğiya* ad-lı bir dergide din aleyhtarı bir yazı yayımlamıştır. Ancak gerçekten ateizm yönelip yönelmediği bilinmemektedir. Abdul-lah isimli diğeri oğlu Âlimcan Barudî'den ders aldıktan sonra eğitimini İstanbul'da sürdürmüştür. Zeynullah Resûlî'nin *el-Fe-*

vâ'idü'l-mühimme li'l-mürîdî'n-Nakşibendîyye ve'l-evrâdü'l-lisâniyye ve's-şalavâtü'l-me'sûre adlı eseri (Saint Peters-burg 1898) Nakşibendî dervişlerinin oku-maları gereken zikir ve duaları ihtiva eder, ayrıca bunların ne zaman ve nasıl okuna-cağına dair bilgi verilir. *Troytsk Uleması ve Usûl-i Cedîde* adlı on bir sayfalık risâ-lesi (Orenburg 1911) usûl-i cedîdin aley-hinde olanlara karşı bir fetva niteliğindedir. Onun ayrıca Arapça ibarelerin çoğun-lukta bulunduğu, *Elifbâ Hakkında* adlı (Orenburg 1912) on üç sayfalık Tatarca bir risâlesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rızâeddin b. Fahreddin, *Şeyh Zeynullah Hazret'in Terceme-i Hâli*, Orenburg 1917 (Zeynullah Resûlî'yle ilgili hal tercümeleleri yanında Rızâeddin'in kısaca hâtralarını da içerir); Zeki Velidi Togan, *Hâtralar*, İstanbul 1969, s. 44; a.m.f., *Bugünkü Türkli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 541-542; Hamid Algar, "Shaykh Zaynullah Rasulev", *Muslims in Central Asia* (ed. Jo-Ann Gross), Durham-London 1992, s. 112-133; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, İstanbul 2002, s. 99-101; V. V. Barthold, "Shaykh Zaynullah Rasulev, 1833-1917", *Musulmanskiy Mir*, 1/1, Petrograd 1917, s. 73-74; Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinde Medenî Uyanış Devri", *DTCFD*, XXIV/3-4 (1966), s. 95 vd.

İBRAHİM MARAŞ

ZEYNÜ'L-AHBÂR

(زين الأخبار)

Gerdîzi'nin

(ö. V./XI. yüzyılın ikinci yarısı)
Târîh-i Gerdîzi olarak da bilinen
Farsça umumi tarihi

(bk. Gerdîzi).

ZEYNÜ'L-ELHÂN

(زين الألحان)

Lâdikli Mehmed Çelebi'nin

(ö. XVI. yüzyılın başları)

mûsiki nazariyatına dair eseri.

Tam adı *Zeynü'l-elhân fi 'ilmi't-te'lif ve'l-evzân* olan eser Mehmed Çelebi'nin mûsiki nazariyatına dair kaleme aldığı ilk çalışmasıdır. Arapça yazılarak II. Bayezid'e ithaf edilmiş olup bazı yazarların Fâtihtan Mehmed'e ithaf edildiği yönündeki ifadeleri doğru değildir. Telif tarihi bilinmi-yorsa da Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (nr. 3655) nüshasının sonunda Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin sonradan tahmini yazım tarihi diye eklediği 888 (1483) yılı, eserin Türkçe tercümesi göz önünde bulundurularak yapılmış yerinde bir tesbittir. Eserin diğeri Arapça nü-

ZEYNU'İ-ELHÂN

haları, Nuruosmaniye Kütüphanesi nüshasından XX. yüzyılda çoğaltılmış olup Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (Arel Yazmaları, nr. 105, 1923 tarihli), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı (nr. K-20, 1335/1916 tarihli) ve Kahire Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de (Fünûn-ı Cemîle, nr. 350, neşre 12, 1924 tarihli) bulunmaktadır.

Müellif eserini padişaha sunduktan bir yıl sonra Türkçe'ye çevirmiştir. Bazı Arapça cümleleri aynen biratılan eserini tesbit edilen en eski nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 4380) ve ferâğ kaydında 10 Rebûlâhîr 889 (7 Mayıs 1484) tarihi görülmektedir. Türkçe diğer iki nüshadan Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha (nr. 2192) 1262'de (1846) Mevlevî Hemdem Çelebi tarafından vakfedilmiştir. Eseri tanıtan Abdülbaki Gölpınarlı (*Katalog*, II, 271), "Kâğıt, imlâ ve yazı bakımından zamanına aittir" sözüyle onun XVIII. yüzyılın ilk yarısında istinsah edildiğine işaret etmiş olmalıdır. Diğer nüsha Ankara'da Millî Kütüphane'de kayıtlı olup (İbn Sînâ Salonu, Yz. A.1267) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshadan Mehmed Tâhîr tarafından istinsah edilmiştir. Eserin Türkçe'sinde mütercim belirtilmediği için bunun Lâdikli Mehmed Çelebi'ye ait olamayacağı ileri sürülmüşse de müellifin ilk eseri olan *Zübde-tü'l-beyân* ile *Zeynü'l-elhân* nüshasındaki hatların aynı oluşu, ayrıca kâğıt özellikleri, Hüseyin Hüsameddin ile Hüseyin Sadettin Arel'in (*Türk Musikisi Kimidir*, s. 17) belirttikleri gibi *Zeynü'l-elhân*'ın müellifi tarafından tercüme edildiği kanaatini desteklemektedir.

Zeynü'l-elhân bir mukaddime, üç makale (bölüm) ve bir hâtimeden ibarettir. Mukaddimedede mûsiki ilminin, nağme ve ikân tanımları yapılır, güzel sesle okumanın önemine Kur'an'dan âyetlerle işaret edilir, bestecilikte kullanılan on yedi sessten söz edilir, insan sesine uyumlu çalgıların üfleme ve telli çalgılar olduğu vurgulanır. Eserin birinci bölümünde perde ve perde bölgelerinin taksimi ve telin aralıklara bölünmesiyle Safiyüddin el-Urmevî'nin metodu üzere on yedi nağme açıklanır. Ayrıca zamanın icrâcılarının perde bölgelerine perde ve girift dediklerine dikkat çekilmesi mûsiki terminolojisi bakımından önemlidir. Daha sonra mülâyim aralıklar, o dönemde kullanılan on dört aralık, aralıklarla ve sınıflandırılması, aralıkların iki yöntemle bulunuşu, mülâyim ve müte-nâfir seslere yol açan sebepler, dörtlü ve beşli nağmeler anlatılır. İkinci bölümde, doksan bir daireden oluşan makamlar ara-

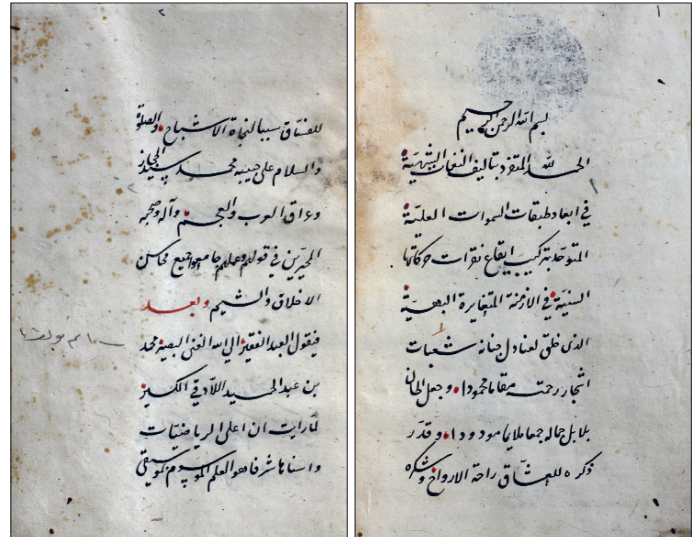
sında dönemin meşhur makamları rasttan başlanıp uşşakta biten on iki makam, yedi âvâze, dört şube ve terkipler izah edilir. Üçüncü bölüm ikâa ayrılmıştır. Önce ikân tarifi ve ikâa oluşturan fâsıla, veted gibi bilgiler verilir. Vuruşların zamanı ve giderleri insanın konuşmasındaki hızlı, orta ve yavaş derecedeki süratlerle açıklanır. Birçok çeşidi bulunan ikân kudemâ nezdinde sayısının altı olduğu belirtilerek Safiyüddin el-Urmevî'nin altı ikâa açıklanır. Eserin en önemli yönü müellifin kendi zamanında kullanılan, berefşanla başlayıp darb-ı fetihle sona eren on sekiz usulün ardından halk arasında kullanılan cerr-i hafîf ile rikâb ikâ'larını ilâve etmesi ve her usulü sadece zamanıyla değil aynı vuruşlarıyla tarif etmesidir. Eserin hâtimesinde mûsikinin etkisinden ve faydalarından bahsedilir.

Mehmed Çelebi'nin eserini yazarken Fârâbî'nin, İhvân-ı Safâ'nın ve Safiyüddin el-Urmevî'nin mûsikîye dair eserlerinden yararlandırdığını gösteren işaretler vardır. Nazariyat eseri yazım metodunda Safiyüddin'in edvâr yazım ekolü takip edilmiştir. Diğer eserlerde bulunmayan makam bilgileri ve müellifin kendi zamanında kullanıldığını söylediği darb-ı tavîl ve darb-ı kasîr, çârdarb, amel, remel-i kasîr ve remel-i tavîl, serendâz, nîm-sakîl, revan, seriü'l-hezec, muhaccel, cerr-i hafîf gibi usullerden söz edilmesi eserin özgün bir çalışma olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte müellif, *er-Risâletü'l-fethiyye*'de belirttiği gibi geçmişte kullanılıp kendi zamanında bulunmayan usullerden söz etmez. Mûsiki tarihinde nazariyat dönemlerini ifade etmek için "kudemâ, müteahîrin ve fi-zamâninâ" olmak üzere üç dönemden söz edilir. Çalgılardan sadece şah-rûdun adı geçer.

Zeynü'l-elhân ancak XX. yüzyılda müzikologların dikkatini çekmiştir. Esere doğu Türk müziğiyle ilgilenen D'erlanger, Henry George Farmer dışında Türkiye'de ilk defa değinen kişi Rauf Yektâ Bey'dir (1924). Rauf Yektâ ve Mehmet Suphi Ezgi nazariyat kitaplarını yazarken *Zeynü'l-elhân*'dan faydalanmışlardır. Gültekin Oransay, Lâdikli'nin eserlerinde bahsettiği usul ve makamların tam bir listesini diğer eserlerle birlikte vermiştir (*Prof. Dr. Gültekin Oransay Derlemesi I*, s. 107 vd.). Farmer'in eserin adını yanlış aktardığını kaydetmekle birlikte, Türkçe'sinden hiç söz etmeyen Amnon Shiloah'ın *Zeynü'l-elhân*'ı, müellifinin mûsikîyle ilgili nazariyat konusunda ikinci eseri ve salt Arap mûsikîsi teorisi olarak göstermesi yanlıştır (*The Theory of Music*, s. 264, 266). Özellikle Fâtihtan Mehmed ve II. Bayezid dönemi İstanbul mûsiki tarihinin önemli kaynaklarından olan eserde verilen bilgiler Selçuklular ve Anadolu beylikleri mûsikisine de ışık tutmaktadır. *Zeynü'l-elhân*'ın İstanbul ve Konya'daki Türkçe nüshaları üzerine Ruhi Kalender doktora tezi (1982, AÜ İlahiyat Fakültesi), Ankara nüshası üzerine Nejlâ Dalkıran lisans bitirme çalışması (1983, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü) ve Ahmet Pekşen eseri dil açısından ele alan yüksek lisans tezi (2002, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır. Bununla birlikte eserin yayınından sonra müzikolojiye uygun bir incelemenin yapılması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Çelebi el-Lâzîkî, *er-Risâletü'l-fethiyye fi'l-mûsikâ* (nşr. Hâşim M. Receb), Küveyt 1406/1986, s. 9; Keşfü'z-zunûn, II, 1236; Osmanlı Müellifleri, II, 51; Abbas el-Azzâvî, *Mûsika'l-İrâkûy*

Zeynü'l-elhân'ın Arapça nüshasının ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3655)

ye fi 'ahdi'l-Moğul ve't-Türkmân, Bağdad 1370/1951, s. 64-65; H. G. Farmer, *The Sources of Arabian Music*, Leiden 1965, s. 62, 318; Gölpınarlı, *Katalog*, II, 271; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 264, 266-267; H. Sâdeddin Arel, *Türk Musikisi Kimindir*, Ankara 1988, s. 17; Prof. Dr. Gültekin Oransay *Derlemesi I* (haz. Serhad Durmaz – Yavuz Daloğlu), İzmir 1990, s. 107 vd.; M. Cihat Can, *XV. Yüzyıl Türk Musikisi Nazariyatı: Ses Sistemi* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; *Osmanlı Musikî Literatürü Tarihi* (haz. Ekmeleddin İnsanoğlu v.dğr.), İstanbul 2003, s. 20-22; Rauf Yekta, "Lâdikli Mehmed Efendi", *Anadolu Mecmuası*, 1/1, İstanbul 1340, s. 9-14; Mustafa Yeşil, "Türk Musikisi Bibliyografyası Denemesi", *MM*, sy. 221 (1966), s. 139; Recep Uslu, "Lâdikli Mehmed Çelebi Üzerindeki Şüpheler", a.e., sy. 462 (1998), s. 33-38; a.mlf., "XV. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Musikî Nazariyatı Eserleri", *TD*, XXXVI (2000), s. 462-463; a.mlf., "Türkçe Müzik Teorisi Eserleri Nasıl Çalışılmalı", *Folklor / Edebiyat*, sy. 58, Ankara 2009, s. 47, 52, 54; a.mlf., "Mehmed Çelebi, Lâdikli", *DiA*, XXVIII, 449; "Mehmed Çelebi, Lâdikli", *TA*, XXIII, 405; Öztuna, *BTMA*, II, 38; Nuri Özcan, "Osmanlılar'da Musikî", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 217.

RECEP USLU

ZEYNUDDİN el-HÂFÎ

(زين الدين الحافي)

EBÛ BEKR ZEYNUDDİN MUHAMMED
b. MUHAMMED b. MUHAMMED el-HÂFÎ
(ö. 838/1435)

**Sühreverdiyye tarikatının
Zeyniyye kolunun kurucusu.**

15 Rebülevvel 757 (18 Mart 1356) tarihinde Horasan'ın Hâf şehrinde doğdu. Ailesi hakkında yeterli bilgi yoktur. Horasan, Mâverâünnehir, Azerbaycan, Irak, Şam, Mısır ve Hicaz bölgelerinde birçok âlimin derslerine devam etti. Celâleddin Fazlullah et-Tebrîzî, Ebû Tâhir Celâleddin Ahmed el-Hucendî el-Medenî, Ebû'l-Berekât Sadreddin Ahmed b. Nasrullah el-Kazvîni, İbnü'l-Cezerî, Zeynüddin el-İrâkî gibi âlimlerden icâzet aldı. Şehâbeddin el-Bistâmî, Şerîfüddin el-İskenderî, Ebû Bekir Zeynüddin et-Tâyebedî, Şehâbeddin Ahmed el-Fernevî gibi sûfilerin sohbet meclislerinde bulundu. Bir süre Tebriz'de Şeyh Kemâl-i Hucendî'ye hizmet ettikten sonra Şeyh İsmâil Sîsî'nin hizmetine girdi. Onun tavsiyesi üzerine Mısır'a giderek Sühreverdi şeyhi Nûreddin Abdurrahman eş-Şibrîsî (eş-Şirsî) el-Mısırî'ye mürid oldu. Şibrîsî'nin yanında seyrüsülûkünü tamamlayıp icâzet aldı. İrşad faaliyetinde bulunmak amacıyla memleketine dönerken Bağdat'ta icâzetnâmesini kaybetti. Yıllar sonra tekrar Mısır'a gittiğinde artık hayatta olmayan şeyhinin halvethânesinde icâzetnâmesi-

nin bir başka nüshasını buldu (metni için bk. Lâmiî, s. 548).

Zeynüddin el-Hâfî, Hâf şehrinin Berâbât köyünde yaptırdığı hankah ve ribâtta irşad faaliyetine başladı. 812'de (1409) hazırlayıp 830'da (1427) tescil ettirdiği anlaşılacak vakfiyede bu yapıları kendisinin inşa ettirdiğini, ayrıca Bâharz bölgesinin Serbâlâ mezrasında bir tekkenin daha inşasının devam ettiğini belirtmektedir. Hâfî, Herat'ın Dervîşâbâd köyü ile Hâf, Bâharz ve Herat'ta bulunan bir kısım mezra, bağ ve su kanallarını bu üç tekke için vakfetti (Mahmûd Fâzıl Yezdî Mutlak, XXII [1989], s. 194-198). Abdürrahîm-i Rûmî'ye Muharrem 832'de (Ekim 1428) verdiği icâzetnâmeden (Lâmiî, s. 554) Herat'ın Dervîşâbâd köyünde de bir dergâhının olduğu anlaşılmaktadır. Zeynüddin el-Hâfî, kısa bir süre içinde halktan büyük ilgi görmesinin yanı sıra yöneticilerin de dikkatini çekti. Tavsiye ve uyarılarda bulunmak üzere dönemin yöneticilerine mektuplar yazması (Ali Şîr Nevâî, s. 396-397), Timur'un oğlu Şâhrûh ile Tebriz Sultanı İskender arasında başlamak üzere olan bir savaşı önlemesi (Sehâvî, IX, 262) onun devlet adamları nezdindeki itibarını göstermektedir.

822 (1419) yılında hacca gitmek niyetiyle Horasan'dan ayrılan Zeynüddin el-Hâfî, Mısır'a vardığında kendisini karşılayanlar arasında Molla Fenârî de vardı. Hâfî'nin Fenârî ile birlikte Kudüs üzerinden hacca gidip tekrar Kudüs'e döndükleri kaydedilmektedir. Hâfî iki yıl sonra tekrar Mısır'a gittiğinde bu defa kendisini İbn Hacer el-Askalânî övücü bir beyit okuyarak karşıladı, o da İbn Hacer'e yine şiirle karşılık verdi. Kahire'de bulunduğu sırada Şâfîî fakihî Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî, Cemâleddin el-Mürşidî el-Mekkî, Cemâl b. Celâlen-Neyrîzî ve Ebû'l-Fütûh Nûreddin Ahmed b. Abdullah gibi âlimler onun sohbetlerine katıldı. Kahire'den Kudüs'e geçtiği anlaşılan Hâfî, bir kısım risâleleriyle tarikat prensipleri açısından en önemli eseri olan *el-Veşâyâ'l-Kudsîyye*'yi 825 (1422) yılında burada tamamladı. Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getiren Abdüllatif el-Kudsî muhtemelen aynı yıl onu evinde misafir ederek sohbetlerinden faydalandı. Kudsî, hac için Kudüs'ten Mekke'ye giden Hâfî'ye annesinin rahatsızlığı sebebiyle refakat edemedi, ancak dönüşte onunla birlikte Horasan'a gitti. Taşköprüzâde, Zeynüddin el-Hâfî'nin Anadolu'ya gelmediğini söyler (*eş-Şekâ'ik*, s. 71). Evliya Çelebi'nin, Bursa'ya geldiğini ve önemli halifelerinden Abdürrahîm-i Rûmî'nin ona bura-

da talebe olduğunu kaydetmesi (*Seyahat-nâme*, II, 399) ihtiyatla karşılanmalıdır. Zeynüddin el-Hâfî 2 Şevval 838 (1 Mayıs 1435) tarihinde Herat'ta vefat etti ve Mâlin'de defnedildi. Kabri daha sonra Dervîşâbâd'a nakledilmiş, buradan da Herat'ın Masla mahallesindeki İdgâh'a (İdgâh-ı Herat) götürülmüştür. Kabrinin yanına büyük bir imarethâne yapılmış, türbesi Timurlu Hükümdarı Ebû Said Mirza Han tarafından genişletilmiştir.

Zeynüddin el-Hâfî bölgede faaliyet gösteren Nakşibendî şeyhleriyle samimi ilişkiler kurmuş, Nakşibendiyye'nin pîri Bahâeddin Nakşibend ikinci hac yolculuğunda Herat'ta onu ziyaret etmiştir. Nakşibend'in önde gelen halifelerinden Muhammed Pârsâ ile Hâfî arasında ileri derecede bir dostluk oluşmuştur. Pârsâ 822'de (1419) hac sonrası uğradığı Medine'de vefat ettiğinde o sırada Mısır'da bulunan Hâfî onun için bir mezar taşı hazırlatmış ve kabri başına götürüp dikmiştir. Bir diğer Nakşibendiyye şeyhi Nizâmeddin Hâmûş'un, müridi Sa'deddîn-i Kâşgarî'yi rüyalarını yorumlatması için Hâfî'ye gönderdiği belirtilir. Bununla birlikte Nakşibendiyye'nin etkili şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'ın bazı görüş farklılıkları sebebiyle Hâfî'ye mesafeli durduğu görülmektedir.

Hâfî'ye intisap edenler arasında yeğeni Alâeddin b. Seyyid Affüddin, Hâce Şemseddin Muhammed Kûsevî, Mevlânâ Şemseddin Muhammed b. Esed, meşhur âlim Şemseddin es-Serahsî'nin oğlu Mevlânâ Ebû'l-Hayr Ahmed, "allâme" lakabıyla anılan Ahmed b. Şa'bân b. Şehâbeddin, Seyyid Ali Horasanî, İzzeddin Hanbelî, Ebû'l-Feth Şemseddin İskenderî, Celâleddin-i Kâyîni, *Hızırnâme* adlı manzum Türkçe eserin müellifi Muhyiddin Çelebi gibi önemli şahsiyetler vardır. Oğlu Şeyh Nizâmeddin Yahyâ da muhtemelen babasının yanında yetişmiştir. J. F. von Hammer-Purgstall, Halvetiyye'den Pîr İlyâs Amâsî'yi, H. J. Kissling ile D. S. Margoliouth, Nakşibendiyye'den Sa'deddîn-i Kâşgarî'yi, J. S. Trimmingham, Akşemseddin'i Zeynüddin el-Hâfî'nin müridleri arasında saymıştır. Kaynaklarda bu üçünün Hâfî'ye mürid olmak için teşebbüs ettiklerinden söz edilmekte, ancak hiçbirinin ona intisabının gerçekleşmediği belirtilmektedir.

Zeynüddin el-Hâfî ile birlikte Sühreverdiyye tarikatında Zeyniyye adıyla bir kol teşekkül etmiştir. Hâfî'nin şeyhi Nûreddin Abdurrahman eş-Şibrîsî'nin Rifâiyye'den de icâzeli olması sebebiyle Zeyniyye, Sühreverdiyye ve Rifâiyye'yi birleştiren bir tarikat olarak kabul edilmiştir (Harîrîzâde,